

KAZAK TÜRKOLOG PROF. DR. ÄBDUWÄLİ TUWĞANBAYULI QAYDAR'IN ARDINDAN

Osman KABADAYI*

Dil Araştırmaları, Bahar 2019/24: 187-192

Kazak dil bilimi ve kültürüne büyük hizmetleri olan tanınmış Türkolog Prof. Dr. Äbduwäli Tuwğanbayuli Qaydar, 27 Şubat 2019 tarihinde 95 yaşında hayata gözlerini yumdu. Qaydar'ın cenaze töreni 1 Mart 2019 tarihinde Cuma günü saat 9.00'da Almatı'daki evinde gerçekleştirildi. Törenin ardından Ahmet Baytursunoğlu Dil Bilimi Enstitüsünde bilim adamlarınca Qaydar'ın anısına saygı ve bir anma toplantısı gerçekleştirildi.

Äbduwäli Tuwğanbayuli Qaydar, 13 Aralık 1924 tarihinde Almatı eyaletinin (oblas) Eñbekşiqazaq ilçesindeki Taldıbulaq köyünde memur bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1942 yılının Mayıs ayında Kazak ortaokulunun 9. sınıfında iken kendisini II. Dünya Savaşı'nda harp meydanlarında buldu ve cephede kahramanca mücadele verdi. Savaşta gösterdiği üstün kahramanlıkları sayesinde devlet tarafından savaş gazilerine verilen madalya ile ödüllendirilmiştir. 1947 yılında ise ortaöğrenimine Esik ilçesindeki Kazak ortaokulunda 10. sınıftan devam etti.

Savaşın ardından 1947-1951 yılları arasında El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi (Eski adıyla Kirov Kazak Devlet Üniversitesi) Filoloji Fakültesi Kazak Dili Bölümünden mezun oldu. 1951 yılında Kazak SSR Bilimler Akademisinde başladığı lisansüstü eğitimini 1954 yılında Yeni Uygurca üzerine hazırladığı teziyle tamamladı. 1955 yılında *Qazirgi Uygur Tilindegi Qos Sözder [Yeni Uygurcada İkilemeler]* başlıklı tezini savundu ve bir yıl sonra kandidat (doçent) unvanını aldı. 1972 yılında “Türk dilleri” alanında profesör olmuştur.

Qaydar'ın 1951 yılında başlayan akademik hayatının neredeyse tamamı günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Bakanlığına bağlı Ahmet Baytursunoğlu Dil Bilimi Enstitüsünde geçmiştir. 1954-1958 yılları arasında Kazak SSR Bilimler Akademisinin “Uygur-Dungan Kültürü Bölümü”nde araştırma görevlisi, 1958-1959 yılları arasında “Oryantalistik Bölümü”nün baş asistanı, 1959-1961 yılları arasında Dil Bilimi Enstitüsü “Uygur Filolojisi Bölümü”nün anabilim dalı başkanı, 1961-1963 ve 1967-1978 yılları arasında Dil Bilimi Enstitüsünün bilimsel işlerden sorumlu müdür yardımcısı olarak çeşitli görevler üstlenen Qaydar, 1978-1995 yılları arasında ise Ahmet Baytursunoğlu Dil Bilimi Enstitüsüne bu sefer müdür olarak hizmet etmiştir. Ayrıca 1982-2000 yılları arasında El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi Kazak Filolojisi bölümünde lisans ve lisansüstü dersleri yürütmüştür (Qaydar 2018: 12-13). Qaydar'ın danışmanlığında 15 doktora, 70 yüksek lisans tezi tamamlanmıştır (Jurinov vd. 2016: 49).

Genel Türkoloji ve özellikle Kazakça ile Yeni Uygurca üzerine yapmış olduğu irili ufaklı araştırmalarının sayısı 500'ü geçmektedir. Bunların içinde gerek editörlüğünü

* Öğr. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi (Almatı / Kazakistan), Kırşehir/TÜRKİYE, kabadayiosman@yandex.com. Gönderim Tarihi: 16.02.2019 / Kabul Tarihi: 18.03.2019

üstlendiği gerekse de ayrı kitap olarak hazırlanmış olduğu sözlük, ders kitabı, monografi türünden çalışmalarının sayısı ise 57'dir (Qaydar 2018: 7). Onun redaktörlüğünde monografi, sözlük, sempozyum bildirileri türünde ise 76 kitap ve iki ansiklopedi (*Kazak Dili Ansiklopedisi* ile *Jetisu Ansiklopedisi*) yayımlanmıştır. Qaydar'ın akademik çalışmalarını yoğunlaştırdığı alanların başında leksikoloji, etimoloji, terminoloji, onomastik, diyalektoloji, etnolingüistik, dil politikaları ve Altayistik gelmektedir. Qaydar, yetiştirdiği öğrencileriyle günümüz Kazak dil biliminde bir ekol olabilmeyi başarmıştır.

Qaydar'ın Meyirbek Orazov ile birlikte hazırladıkları «*Түркітануға Кіріспе*» (1985) [Türkolojiye Giriş] başlıklı çalışması Kazakistan'daki Türkoloji bölümlerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Köklü Sovyet Türkolojisi birikimine dayanılarak hazırlanmış bu eserde ağırlıklı olarak Türk lehçelerinin tarihsel gelişimi ve sınıflandırılması üzerinde durulmuştur.

Äbduwäli Qaydar'ın «*Структура односложных корней и основ в казахском языке*» [Kazakçadaki Bazı Tek Heceli Kök ve Tabanların Yapısı] (Almatı, 1986) başlıklı çalışması Türkoloji çevrelerinde bilim insanlarının dikkatini çekmeyi başarmıştır (Qurmanbayulı 2014: 288). Söz konusu eser sadece Kazak dil bilimi için değil aynı zamanda genel Türkoloji için de ciddi bir kazanım olmuştur.

Qaydar'ın araştırma alanlarından biri de etimolojidir. Eski Türk lehçeleri söz varlığının ortak köklerini ortaya çıkarma, Kıpçak grubu Türk lehçelerindeki ortaklıkları tespit etme, Kazakçaya çeşitli tarihi ve kültürel sebeplerle Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça, Çince'den girmiş gerek sözlüksel gerekse de dil bilimsel alıntıları ortaya koyma onun etimoloji araştırmalarında başlıca ilgisini çeken konular olmuştur.

Äbduwäli Qaydar, onomastik yani özel adlar konusunda da çalışmalar yapmıştır. «*Қаңлы; тарихи шежіре*» [Qañlı: Tarihi Şecere] (Almatı, 1986) başlıklı hacimli monografisi ve Kazak onomastiği ile ilgili makaleleri bu konuda dikkati çeken çalışmalarındandır.

Bununla birlikte Qaydar'ın en önde gelen çalışma alanlarından birinin sözlük bilimi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Äbduwäli Qaydar imzasını taşıyan sözlük çalışmalarından bazıları şunlardır:

«*Үйгурско-русский словарь*» (1961) [Uygurca-Rusça Sözlük]

«*Ұйғырша-орысша лингвистикалық қос сөздік*» [Uygurca-Rusça Dil Bilimsel İnkilemeler Sözlüğü]

«*Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі*» (авт.бірі) (1966) [Kazakçanın Kısa Etimoloji Sözlüğü] (komisyonla)

«*Қазақша-орысша бір буынды түбірлер сөздігі*» (1986) [Kazakça-Rusça Tek Heceli Kökler Sözlüğü]

«*Тысяча метких и образных выражений: казахско-русский фразеологический словарь с этнолингвистическими пояснениями*» (2003) [Etnolinguistik Açıklamalarıyla Kazakça-Rusça Deyimler Sözlüğü]

«*Халық даналығы (қазақ мақал-мәтелдерінің түсіндірме сөздігі және зерттеу)*» (2004) [Halk Bilgeligi: Kazak Atasözlerinin Açıklamalı Sözlüğü ve İnceleme]

«Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік)» 3 том (I. Cilt 2009, II.-III. Ciltler 2013) [Kazaklar Ana Dil Âleminde: Etnolinguistik Sözlük]

«Қазақ тіліндегі қос сөздер зерттеу және сөздік» (2013) [Kazakçada İkilemeler: İnceleme ve Sözlük]

Bu sözlük çalışmalarının dışında, Ahmet Baytursunoğlu Dil Bilimi Enstitüsü dil uzmanları tarafından yayıma hazırlanan *Kazakça Sözlük, Yazım Kılavuzu, Kazakçanın Ağızlar Sözlüğü, Kazakça Eş Anımlı Kelimeler Sözlüğü* gibi yayımların redaksiyon heyetlerinde görev almıştır.

Äbdüwäli Qaydar, «Қазақ қандай халық?» [Kazaklar Nasıl Bir Halk?] (Almatı, 2008) başlıklı kitabında öncelikle Kazak halkının nasıl bir halk olduğuna dair tek soruya bin adet cevapla karşılık vermiş, sonra da 121 farklı araştırmacının Kazak etnonimi ile ilgili görüşlerini etimolojik izahlarla açıklamıştır (Qaydar 2008: 345-402). Kitabın sonraki bölümlerinde *Kazak* sözü ile *Alaş* sözü arasındaki ilişkiye dair görüşlerini ortaya koymuş ve Kazakların ulu, orta ve küçük cüzlerini ru'larına ve damgalarına varıncaya değin tarihi arka planıyla değerlendirmiştir. Kitap, Kazak halkının tarihine ve kültürüne dair önemli veriler sunması yönüyle oldukça değerli bir çalışmadır.

Äbdüwäli Qaydar'ın ilgi alanlarından biri de dil politikalarıdır. Kazakçanın uluslararası arenada statüsünün yüksebilmesi için «Халықаралық Қазақ тілі қоғамы» [Uluslararası Kazak Dili Cemiyeti]ni kurmuş ve uzun süre bu cemiyetin başkanlık görevini layığıyla yürütmüştür. Qaydar, Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmesi gerektiği konusunu ortaya ilk atan ve bu konuda makaleler yayımlayan ilk bilim adamı olmuştur (Qurmanbayeva - Omarova 2015: 226).

Qaydar; makale, bildiri ve söyleşilerini 6 ciltlik «Ғылымдағы ғұмыр» [Bilimdeki Ömür] (2014) ve tek ciltlik «Тіл-ғұмыр» [Dil-Ömür] (2018) başlıklı kitaplarda bir araya getirmiştir. Makaleler serisinin altıncı cildi Äbdüwäli Qaydar'ın etimolojiyle ilgili yazılarını içermektedir. Eserin bu yönüyle Kazakçanın etimoloji sözlüğüne ciddi bir katkı sunduğu söylenebilir.

Kazak Türkçesine ve kültürüne çok değerli ve önemli eserler bırakmış olan Äbdüwäli Qaydar'a Tanrı'dan rahmet, Türklük Bilimi camiası ve Türk dünyasına baş sağlığı diliyoruz.

Kaynaklar

Jurinov, M. J. vd. (2016), *Entsiklopedičeskiy Spravočnik*, Nan RK, Almatı.

Qaydar, Ä. (2008), *Qazaq Qanday Halıq ?*, Dayk-Press, Almatı.

Qaydar, Ä. (2014), *Ğılımdağı Ğumır*, I-VI. Cilt, Sardar Baspa Üyi, Almatı.

Qaydar, Ä. (2018), *Til-Ğumır. Ğılımiy Maqalalar Jıynağı*, A. Baytursınulı atındağı Til Bilimi İnstitutı, Almatı.

Qurmanbayeva, G.K.; Omarova G. Ä. (2015) “Jazuwı Latin Älipbiyi Negizinde” *Mäñgilik El İdeyası men Ultıq İdeyasınıñ Ädebiyetinde Körkemdik Körinis Tabuw Dästüri men İnnovatsiyalıq Jañasıldıq Mäseleleri, Konferantsiya Materiyaldarı*, Kaznu, Almatı.

Qurmanbayulı, Ş. (2014), *Tolğawlı Til*, Memlekettik Tildi Damıtıw İnstitutı, Astana.

EKLER:
Fotoğraflar

Prof. Dr. Abdüvâli Qaydar (Fotoğraf: Qaydar 2018: 4).

Qaydar, hocası N. A. Baskakov ve bazı Türkologlarla birlikte - 1987 (Fotoğraf: Qaydar 2018: 350).

Qaydar, eşi Şeker Hanım ile - 2014 (Fotoğraf: Qaydar 2018: 356).

Qaydar, konuşmacı olarak katıldığı akademik toplantılardan birinde 28.10.2017, Almatı (Fotoğraf: Osman Kabadayı)

Äbdüvâli Qaydar ve Osman Kabadayı – Almatı, 2017